

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З КОМПОНЕНТОМ-СОМАТИЗМОМ «ГОЛОВА» НА ПОЗНАЧЕННЯ МИСЛЕННЄВИХ ПРОЦЕСІВ У ХОРВАТСЬКІЙ І УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (43)

УДК 811.163.42=161.2'373.7

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(43).121–126

Дуганджич А., Петровська Л. Фразеологізми з компонентом-соматизмом «голова» на позначення мисленнєвих процесів у хорватській і українській мовах; кількість бібліографічних джерел – 12; мова українська.

Анотація. Частотність соматичної лексики у мові є показником важливості сприйняття людського тіла на понятійно-значеннєвому рівні, тому дослідження її метафоричного потенціалу, що відкривається через присутність соматизмів у складі образних словосполук, дозволяє доповнити значеннєвий обсяг окремо узятих її елементів у межах конкретних мов. У цій статті розглядаються семантичні особливості фразеологічних одиниць із компонентом-соматизмом «голова», що позначають мисленнєві процеси, у хорватській та українській мовах. Зіставлення стійких словосполучень у двох мовах дозволяє чіткіше унаочнити особливості фразеологічного образу та виявити специфічні для певної мовно-культурної спільноти моделі і механізми вербальної експлікації глибинних смислів. Досить велика кількість таких фразеологізмів у мові як хорватській, так і українській свідчить про вагомість, яка надавалась мисленнєвим процесам у наївному світосприйнятті, а тотожність або суттєва близькість їхньої семантики і структури – про близькість світоглядних моделей у ключових поняттях. Проте аналізовані фразеологізми демонструють і деякі національно-специфічні відмінності, які можуть проявляти себе як у сукупному семантичному наповненні певних одиниць, так і на рівні окремо взятих сем.

Фразеологічні одиниці з соматичним компонентом «голова» були вибрані з лексикографічних джерел хорватської й української мов. Серед аналізованих фразеологізмів виділяється кілька підгруп відповідно до вираженням ними певних характеристик мисленнєвого процесу або ж інтелектуальних здібностей людини, а саме семантичні підгрупи з широким значенням як-от 'думати' ('подумати', 'розмірковувати', а також 'перестати думати', 'втратити здатність мислити'), 'розуміти', 'забути', 'бути розумним'. Семантика й образна основа аналізованих фразеологічних одиниць в обох мовах, демонструючи загальне уявлення про голову як вмістилище інтелектуальних здібностей людини, виявляють водночас і архетипні ідеї: насамперед перетин із загальною антропоморфною моделлю, але, разом із тим, і з фрагментами інших концептосфер, які пов'язані з природними явищами (світло/темнота, туман як показник здатності адекватно мислити), зі сферою побутовою (голова=посудина) а також і давніми міфологізованими уявленнями (розум=сіль), які, проте, по-різному експліковано в мовних одиницях.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, *glava*, голова, мислення, хорватська мова, українська мова.

Постановка проблеми. Великий інтерес до соматичної фразеології (фразеологізмів, що містять як один із компонентів назву частини тіла) у слов'язнавальних лінгвістичних студіях не випадковий: надзвичайно велика частотність фразеологічних одиниць (ФО) з компонентами-соматизмами у корпусі багатьох мов свідчить про концептуально важливе значення самої соматичної лексики в понятійно-значеннєвому зрізі мови, а отже, дослідження її метафоричного потенціалу, що відкривається у складі стійких образних сполук, дозволяє доповнити й уточнити значеннєвий обсяг цих елементів у межах конкретних мов.

Метою цієї статті є визначення семантичних особливостей ФО з компонентом-соматизмом «голова», що позначають мисленнєві процеси, в хорватській та українській мовах на основі проведення порівняльного аналізу відповідної групи ФО в цих двох мовах. ФО були вибрані з лексикографічних джерел хорватської й української мов [Fink; HFR; Matešić; СУМ; СФУМ; ФСУМ].

Аналіз досліджень. У ході дослідження ми керувалися засадничими принципами сучасної фразеології, яка розглядає фразеологізми в ролі головного ключа до пізнання культури певного етносу і

його способу осмислення дійсності і ціннісних параметрів, а тому виходить із необхідності детального аналізу семантичної структури й образної основи ФО (О. Левченко, Л. Савченко, В. Мокієнко, В. Телія, М. Ковшова, Ж. Фінк-Арсовські, Н. Пінтаріч та ін.). Найяскравіше специфіка фразеологічного образу і механізми мовної експлікації глибинних смислів виявляються при зіставленні ФО двох мов: з'ясування подібності і відмінності в структурно-семантичній організації фразеологічних зворотів у двох мовах дозволяє унаочнити подібність і специфічність колективного уявлення про організацію світової структури, виявити універсальне й етноспецифічне. Під час дослідження використано **порівняльно-зіставний та описовий методи.**

Виклад основного матеріалу. Уявлення про голову як про найважливішу частину людського тіла наявне чи не в усіх культурних традиціях. Голова вважається своєрідною святинею, що знайшло відображення в численних ритуалах і віруваннях; голова має форму кулі – найдосконалішого тіла, звідки виходить ідея про уподібнення голови з цілим всесвітом [Фрєзер 1998, с. 247; Ladan 2006, с. 701; Маковский 1996, с. 122–123]. У слов'янській традиції голова – це головна частина тіла людини,

з якою пов'язані такі фундаментальні онтологічні категорії, як життя і смерть; разом із серцем, голова вважається місцем, де перебуває душа людини [Славянские древности, Т. 5, с. 251–252]. (пор. укр. *поплатитися головою (життям), важити головою (життям)*, хорв. *igrati se glavom (životom), staviti glavu (život) na kosku*, рос. *о двух головах*). Голова також постає метонімічною заміною самої людини (укр. *голова уряду*, хорв. *glava obitelji*), «утіленням людського духу, влади і життєвої сили» [Савченко 2013, с. 394]. Символічні значення голови експлікує ряд переносних значень, які розвиває лексема *голова* в мовах, а також і численні словотвірні моделі, в яких твірною основою виступає лексема *голова*, що входять до групи часто вживаної лексики (пор. укр. *головний, головешка, головувати, стрімголов, поголовно, поголів'я, підголів'я, головань, головастиї, безголовий, заголовіч* і хорв. *glavni, poglavlje, glavica, poglavar, poglavarstvo, zaglaviti, uglavnom, naglavačke, strmoglaviti se, glavešina, glavinjati, glavonja, glavić, uglavnom* та ін.).

Закономірно, що з головою пов'язані уявлення насамперед про розум (або його втрату). У народній свідомості голова постає символом інтелектуальних здібностей людини, інструментом, який керує мисленням, що, за словами Л. Савченко, є вираженням «вищої людської цінності» і втіленням самої людини, голова визначає «її здібності та можливості, програмує її мислення» [Савченко 2013, с. 394].

Голова як локація, в якій знаходиться центр мислення, постає семантичною основою багатьох ФО. Серед таких ФО можна виділити кілька груп відповідно до вираження ними певних характеристик мисленнєвого процесу або інтелектуальних здібностей людини.

Так, із значенням 'подумати про що-небудь' або 'згадати що-небудь' виокремлюємо структурно подібні ФО хорв. *svrsnuti u glavi komu, šunuti u glavu komu, prasnuti u glavu, zapeti u glavu komu, doći u glavu komu, pasti (lupati i sl.) komu u glavu*, та укр. *прийти / приходити в голову (на розум, на ум і т. ін.) кому, що, зайти / заходити в голову кому, припливти до голови кому, влізти в голову чію, кому, ударити / ударяти в голову кому, кинутися в голову кому*, а також вирази *стукнуло в голову, думка (гадка) западає (запала, лізе, влізла, приходять, прийшла і т. ін.) <в голову (до голови)> кому, чію (чієї), думка майнула (сяйнула, блиснула, пробігла і т. ін.) <в голові> у кого, чіій, майнуло (мелькнуло, мигнуло і т. ін.) в голові чіій, кого, у кого, кому із значенням 'згадав хто'. Наведені ФО у своїй семантичній структурі містять часову сему, що показує на короткотривалість або миттєвість дії. Відносна короткотривалість дії, яка метафорично означає поверховість мисленнєвого процесу, виражена також у хорватських ФО *proći / prolaziti (proletjeti) kroz glavu (glavom)* і *prijeći / prelaziti u glavi*.*

Хорватські ФО *razbijati (lupati, trti) <sebi (si)> glavu, tražiti po <svojoj> glavi, kopati (kopkati) po (u) glavi, lomiti <sebi> glavu* означають обмірковування, найчастіше певної проблеми, якихось клопотів та вказують на намагання знайти рішення. Те саме

значення 'намагатися вирішити проблему' мають українські ФО *ламати (ломити) <собі> голову над чим, про що, морочити голову чим, над чим, кому, чію і висушити / сушити <собі> голову (мозок) над чим-ким, клопотати собі (свою) голову чим*.

ФО *tučnuti glavom* 'обдумати, обміркувати, обмізкувати', що вживаються стосовно опису результату процесу мислення, показує спробу дійти до певного висновку, рішення або плану дій, так само, як і українські ФО *покопатися в своїй голові і прикинути / прикидати в голові (в думках, думкою і т. ін.) що*, тоді як вираз *голова пухне (розпухає, репається, розколюється, тріщить) від чого, у кого* експресивно виражає надмірну зосередженість у роздумах, коли зазвичай йдеться про проблемну ситуацію і шляхи її розв'язання. До цієї ж групи належать і українські фразеологізми *взяти / брати голову в руки, взяти / брати (забрати) <собі> в голову*, значення яких містить вказівку на уважне обмірковування чого-небудь.

Низка ФО виражає тривалість роздумування, обмірковування чого-небудь або ж означає такий ментальний процес, коли особа постійно повертається в думках до одного і того самого об'єкта: пор. хорв. *prebirati u glavi, premetati (preturati i sl.) po (u) glavi (preko glave) što, mota se (vrzma se) po glavi komu što* та укр. *думка крутиться (вертиться) в голові у кого, думки (гадки, думи) снуються у голові чіій, вертиться (крутиться) в голові у кого, снуватися в голові (в думках)*. Образна основа цих ФО ґрунтується на уподібненні мисленнєвого процесу з постійним рухом, часто круговим. Натомість статичність, якою характеризується тривала присутність якої-небудь думки, є тим стержнем, навколо якого будуються ФО *стояти в голові у кого, кому і тримати (держати) в голові (в умі) що*, а також *запасти / западати в голову кому* та більш експресивний вираз *втелюючися в голову кому*. Ці ФО характеризують нав'язливий процес роздумування через присутність стороннього об'єкта, такого, що заважає. Такий сценарій вербалізований чіткіше в українських виразах на зразок *думка гвіздком (колом) стримить (стирчить, сидить і т. ін.) у голові у кого, чіій, увійти гвіздком у голову чію, кому і стриміти <гвіздком (цвяхом, цвяхком)> в голові (в пам'яті, у мозку і т. ін.)* – тут сторонній об'єкт конкретизовано і «матеріалізовано» у цвяхку, гвіздку.

Вказівку на нав'язливість думки містять українські ФО *лізти в голову кому та не лізе (не йде) з голови кому, не виходить з голови (з думки) у кого, кого, думка (дума) не виходить з голови чієї, у кого*, а також хорватський вираз з ідентичною структурною формою і тим самим значенням *ne izlazi (ne ide) iz glave (pameti) komu tko, što*.

Із значенням 'цілеспрямовано, навмисне забути про кого, що; перестати думати про кого, що' в обох мовах знаходимо дві пари еквівалентних фразеологізмів: хорв. *izbaciti iz glave (pameti) koga, što* і укр. *викинути / викидати з голови (з пам'яті, з думки і т. ін.) кого, що*, а також вирази з більшим ступенем експресивності хорв. *izbiti <sebi (si)> iz glave koga, što* і укр. *вибити з голови*

собі. В обох мовах образну основу цих ФО становить уявлення про об'єкт роздумів як відчутну матерію, якої можливо свідомо «фізично» позбутися – *викинути* або *вибити*.

Втрата здатності чітко мислити може виражатися кількома різними образами: через втрату голови, через присутність у ній стороннього об'єкта або дії, якій не місце в голові.

Так, хорватський вислів *izgubiti / gubiti glavu* має значення 'бути (стати) спантеличеним, не розуміти того, що відбувається, втратити здатність адекватно мислити', що є також і одним із значень багатозначної ФО в українській мові *зайти / захопити в голову кому*.

З утратою ясності думок через великі переживання або фізичний біль пов'язана семантика українського фразеологізму *у голові туманіє (туманіє)* або ж *голова туманіє (туманіється, чманіє і т. ін.) від чого*, образна основа якого спирається на уподібнення з природним явищем – туманом, а також і з експресивними виразами *в голові кебета догори другом стала* у кого 'втратив здатність ясно мислити *хто*' і *думки колесом заходили (закрутилися) <в голові> чийй, у кого* 'втратив ясність, хід думки *хто*'. В образній основі ФО *думки колесом заходили (закрутилися) <в голові> чийй, у кого* спостерігаємо вираження вже згаданої ідеї про круговий рух думок (пор. *думка крутиться (вертиться) в голові у кого* при відмінному значенні).

В обох мовах зустрічаємо одиниці, які означають настання моменту розуміння, усвідомлення, просвітлення або мають протилежне значення неможливості зрозуміти. Так, у хорватській мові вираз з яскраво вираженими негативно-оцінними конотаціями *došlo je iz guzice (dupeta) u glavu komu što* означає 'нарешті зрозуміти, усвідомити проблему через великий проміжок часу', експлікуючи часові семи, звертається до власне тілесного культурного коду: «світла», «свята», «значуща» верхня частина тіла людини на протигагу «нечистій», «примітивній» нижній частині. У той самий час українська мова показує момент настання розуміння через уподібнення з природними явищами світла, світанку: пор. вирази *<наче> просвітлішало в голові у кого, кому, просвітило в голові кому, у кого і розвиднітися (розвиднитися) в голові (в очах) у кого, кому*, які протиставляють темряву (як неможливість зрозуміти що-небудь) і світло, розвиднення, настання дня (як початок розуміння, усвідомлення, можливості адекватно мислити). У цьому випадку спостерігаємо вираження опозиції *день/ніч*, у якій темрява виступає знаком неможливості зрозуміти через неможливість побачити навколишній світ, а розвиднення, світанок робить це можливим і у такий спосіб передає ідею *бачити=розуміти*.

Антропоморфну модель, за якою думки і розуміння «входять» у голову, використовують хорватський фразеологізм *lako ići u glavu komu* із значенням 'легко зрозуміти кому' і протилежний за значенням *teško ići u glavu komu* 'не вдається зрозуміти кому', а також структурно і семантично еквівалентні ФО хорв. *ne ide (ne ulazi) u glavu komu*

što і укр. *не йде в голову кому що* із значенням 'не може зрозуміти *хто що*, ніяк не вдається зрозуміти кому чого' та ряд синонімічних українських ФО з іншими дієсловами, проте з тим самим сценарієм: при звичному і нормальному мисленневому процесі інформація «заходить» в голову і має «знайти» там своє місце. Протилежне ж фіксується стійкими зворотами, як от *<i> в голову (в думку) не прийде / не приходить кому, що, не полізе / не лізе в голову кому, <i> не береться <до> голови (в кого, кому), не вкладається в голові у кого, кому*.

Той самий позамовний сценарій бачимо в означенні процесу забування, протилежно від запам'ятовування. Так, в обох мовах знаходимо ФО хорв. *izaći / izlaziti iz glave* і укр. *вилетіти / вилітати (вийтритися / вийтрюватися) з голови (з пам'яті)*, що характеризують процес забування як «вихід» інформації з голови. Наведений хорватський фразеологізм частіше вживається у заперечній формі *ne izlazi (ne ide) iz glave (pameti) komu tko, što* із значенням 'не може забути *хто кого, що*'.

Значення запам'ятовування, що передбачає означення тривалого процесу, виражено ФО хорв. *držati (imati) u glavi što* і укр. *заховати в голові (у пам'яті) що*.

Із значенням 'неможливо зрозуміти кому кого, що', зазвичай у ситуації оцінки чийсь дії або вчинка, вживаються вирази хорв. *ne moći uhvatiti ni za glavu ni za rep koga, što* і укр. *голови (розуму, ума і т. ін.) не прикласти*.

Однак більш численною є низка фразеологізмів, значення яких вказує на присутність іншої особи, яка здійснює певний вплив на процес осмислення ситуації, тобто примушує задуматися над ситуацією, зрозуміти або ж отримати знання. Так, хорватські ФО *uliti / ulijevati u glavu komu što, utuviti / utuvljivati (tuviti) u glavu komu što* можуть означати як вперті намагання когось навчити чого-небудь, так і навмисне нав'язування своєї думки. Останнє значення властиве і виразу *napuniti / puniti glavu komu <čime>*, семантична структура якого включає виразні негативні конотації через семи навмисного нав'язування своєї думки кому-небудь і намовляння кого-небудь на щось непотрібне. Пор. також синонімічні українські ФО з тим самим значенням, які відрізняються між собою за ступенем вияву експресивності: *укласти в голову кому, вбити / вбивати в голову що, кому, чию, набити / набивати голову кому, чим, вбгати в голову що, втовкмачити / втовкмачувати (втовкти) в голову (в довбешку, в макітру) кому*. Наведені фразеологізми мають в образній основі мотив примусового «вкладання» інформації в голову іншої особи завдяки присутнім дієсловами хорв. *uliti, utuviti, napuniti*, укр. *втовкти, втовкмачити, набити, вкласти*, чим об'єднуються в окрему групу із узагальненим значенням 'переконати в чому-небудь'. А вираження експресивності зумовлене рівнем експресивності переносного значення самих дієслів у складі цих ФО, до чого додається і аналогія порожньої (недумаючої) голови і порожньої посудини (укр. *макітра*).

Протилежну картину – «вигнання» непотріб-

ної інформації з голови – бачимо у фразеологізмах із значенням ‘уrozumляти, наставляти; примусити не думати, не робити чого-небудь непотрібного’: хорв. *izbiti (istjerati) mušice (bube, bubice) iz glave komu, izbiti iz glave komu koga, što* та укр. *вибити з голови, вивітрити хміль з голови чий, кого*. Останній з наведених українських виразів має основне значення ‘примусити протверезити’, яке внаслідок вторинного перенесення трансформується у ‘допомогти, примусити кого-небудь реально оцінити дійсність’. Тут «непотрібна» інформація, або ж неадекватне сприйняття дійсності представлені як зайвий об’єкт (хорв. *mušice, bubice, klinovi*, укр. *хміль*). Наведені фразеологізми передають уявлення про неможливість адекватно мислити або ж про дивакувату поведінку, що вербалізується за моделлю, яку О. Левченко визначає як присутність «чогось невластивого у голові» [Левченко 2005, с. 112], а позбавляння від об’єкта, якому в голові не місце, призводить до повернення здатності адекватно мислити і поводитися.

Інша особа може також впливати на здатність ясно і логічно мислити, що фіксує значення українських ФО *замакітрити голову (світ) кому, замутити голову (розум) чию (чий), кому і затуманити / затуманювати голову (розум, очі) кому, надурити голову кому*.

Легковажність фіксується в українській мові ФО <і> *в голову (в думку) <собі> не брати чого* ‘не намагатися думати або турбуватися про що-небудь’, проте може вживатися і у формі імператива *не бери в голову!* у значенні поради ‘Забудь!; Пусте!’. Ще один фразеологізм апелює до легковажності або – частіше – може означати забудькувату людину: у ФО *голова дірява у кого, чия* виражена вже згадана аналогія голови з посудиною, у цьому випадку – з дірявою посудиною, з якої може «утекти» її вміст, тобто інформація. Цей фразеологізм належить до ряду одиниць, які означають не дії, а персональні характеристики, а саме ті, які вказують на інтелектуальні здібності людини. У цих фразеологізмах спостерігаємо подальшу метафоризацію: голова як центральний осередок мислення стає основною визначальною ознакою самої особи.

Так, на позначення розумної людини виявляємо низку зворотів в обох мовах. На відміну від образу порожньої посудини або порожнечі загалом, що характерний для вираження обмежених інтелектуальних здібностей, ФО, які означають розумну людину, містять у своєму складі компонент, який вказує на наявність чого-небудь в голові, найчастіше самих інтелектуальних здібностей (хорв. *ramet, mozak, razum*, укр. *розум*), однак може бути і предметом (об’єктом), з яким порівнюється розум. Наприклад, хорв. *imati mozga <u glavi>* із значенням ‘бути розумним’, або *s malo (imalo, nešto) mozga u glavi* ‘розумний якоюсь мірою’, де мозок означає розум, або українські ФО *мати розум <у голові>, мати тямку (тямку) <в голові>, держати розум в голові*.

Як символ розуму у хорватських фразеологізмах знаходимо наявність солі в голові: *imati soli u glavi, imati zrno (dva zrna) soli u glavi*. Значення цих

ФО виходить з давніх міфологізованих уявлень, де сіль виступає магічною речовиною і має чудодійну силу у виняткових ситуаціях. Сіль наділена багатою символікою у слов’ян, серед іншого вона стала символом сутності і розуму [Славянские древности, Т. 5, с. 114].

В українській мові розумна голова у фразеології містить не сіль, а інші речовини – лій, олію, смалець: *є лій у голові чий, у кого, мати олію (лій, смалець і т. ін.) в голові*. ФО *мати <всі> клепки в голові* теж належить до групи ФО, які означають розумну людину, хоча вираження значення здебільше апелює до адекватності поведінки, ніж до інтелектуальних здібностей, адже цей вираз є прямим антонімом до ФО із значенням розумової обмеженості та неадекватності в поведінці. Такий сценарій виражений браком в голові потрібних елементів, при чому переважно дерев’яних: пор. хорв. *nemati sve daske u glavi, fali (nedostaje) komu <jedna> daska u glavi, nemati <jedne, treće, četvrte, sve> daske u glavi* і укр. *без <третьої (сьомої)> клепки <в голові (у тім’ї)>, без клепок <у голові (у тім’ї)>, не мати <однієї (третьої, дев’ятої і т. ін.)> клепки <в голові> і нема (немає, не було, не вистачає, бракує і т. ін.) <однієї (третьої, десятої і т. ін.)> клепки у голові у кого, кому*, які представляють голову посудиною, а точніше бочкою, що може «утримувати» вміст за умови своєї цілісності; як тільки цілісність порушується, її вміст «зникає», «витікає». А отже, бачимо протиставлення голови як зовнішньої оболонки і розуму як внутрішньої субстанції, які при злагодженому функціонуванні забезпечують «правильність» мислення. Образ голови як механізму, що не працює як слід через брак певних деталей [Левченко 2005, с. 113], передають також і хорватські ФО *nemati sve šarafe u glavi* і *nisu svi kotači u glavi (na mjestu) komu*.

Водночас показником розумової обмеженості виступає «непотрібний», «непідходящий» матеріал – укр. *солома, полова*, хорв. *slama, piljevina*, а тому знаходимо означення розумної голови як такої, що його не містить: пор. укр. *голова не пологою (не соломною, не клоччям і т. ін.) набита у кого* у значенні ‘розумна людина’ і хорв. *imati slamu (piljevinu) u glavi* на позначення людини, яка вирізняється обмеженістю, тупістю або неадекватності поведінки.

Поряд із описом «вмісту» голови, виявляємо моделі, які передають інтелектуальну характеристику особи через відповідний опис самої голови. Такою є пари ФО хорв. *mudra glava* і укр. *розумна (твереза, мудра і т. ін.) голова*, а також хорв. *bistra glava* і укр. *світла (ясна) голова у кого*, у яких ознака ясності постає показником розуму. Хорватський вираз *sijeda glava* при цьому містить у своїй семантичній структурі і сему вікової характеристики, позначаючи особу старшого віку, але разом з тим особу розумну, мудру, досвідчену. Український вираз *золота голова* має значення ‘здібна, талановита людина’, а хорватський фразеологізм *učena glava*, крім означення розуму, вказує і на освіченість, і, таким чином, виступає у значенні ‘розумна і дуже освічена людина’.

Крім того, в українській мові існує кілька висловів, які виражають характеристику розумної людини самим фактом наявності голови: *голова є у кого, з головою, голова на плечах (на в'язах) у кого, мати голову на плечах (на в'язах, на карку і т. ін.)* (пор. також ФО з протилежним значенням *без голови*, що вербалізує уявлення про людину нерозумну або про її непродумані вчинки, а також прикметник *головастий* у переносному значенні 'розумний').

Слід також згадати і ФО, образна основа яких ґрунтується на вже згаданій асоціації голови з посудиною: в українській мові у ФО *голова варить у кого, чия* голова представлена як повна посудина, а «правильний» процес мислення передається через процес кухарства, а також бачимо і безпосереднє вербальне означення порожньої, тобто «немислячої» голови у виразах хорв. *prazna (šuplja) glava* і укр. *порожня (пуста) голова, порожньо в голові*

(у лобі) в кого. Тут порожність голови є характеристикою людини нетямущої, нерозумної або ж стану, коли людина ні про що не може думати.

Висновки. Як бачимо, вибрана для аналізу група ФО є достатньо численною як у хорватській, так і в українській мовах. Це свідчить про вагомість, яка надавалась мисленневим процесам, у наївному світосприйнятті, що відобразилось у широкому за обсягом вербальному осмисленні. Переважна більшість аналізованих одиниць виявляють тотожність або близькість, доводячи близькість світоглядних моделей у ключових поняттях, однак водночас демонструють і національно-специфічні відмінності світосприйняття, які можуть проявляти себе у семантичному наповненні як певних ФО, так і на рівні окремо взятих сем, що стає можливим зафіксувати при детальному порівнянні одиниць двох мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Левченко О.П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. 352 с.
2. Маковский М.М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках. Образ мира и миры образов. Москва: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1996. 416 с.
3. Савченко Л.В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти. Сімферополь: Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, 2013. 599 с.
4. Славянские древности. Этнолингвистический словарь / Под ред. Н.И. Толстого. Москва: Международные отношения, 2012. Т. 5. 729 с.
5. Фрэзер Дж.Дж. Золотая ветвь: Исследование магии и религии. Москва: Изд-во Аст, 1998. 784 с.
6. Ladan T. Etymologicon. Tumač raznovrsnih pojmova. Zagreb: Masmedia, 2006. 943 s.

ДЖЕРЕЛА

1. СУМ – Словник української мови в 11 т. Київ: Наукова думка, 1971. Т. 2. 550 с.
2. СФУМ – Словник фразеологізмів української мови / Відповідальний ред. Винник В.О. Київ: Наукова думка, 2003. 1097 с.
3. ФСУМ – Фразеологічний словник української мови / Гол. редколегії Паламарчук Л. С.: У 2 т. Київ: Наукова думка, 1993.
4. Fink – Fink-Arsovski Ž Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema. Zagreb: Knjigra, 2006. 439 s.
5. HFR – Menac A., Fink-Arsovski Ž., Venturin R. Hrvatski frazeološki rječnik. Zagreb: Naklada Ljevak, 2014. 800 s.
6. Matešić – Matešić J. Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika. Zagreb: Školska knjiga, 1982. 808 s.

REFERENCES

1. Levchenko O.P. (2005) Frazeologichna symbolika: lnhvokulturolohichnyi aspekt [Phraseological symbolism: linguoculturological aspect]. Lviv: LRIDU NADU. 352 s. [in Ukrainian].
2. Makovski M.M. (1996) Sravnitelnyi slovar mifologicheskoy simboliki v indoevropeyskikh yazykakh. Obraz mira i miroy obrazov [Comparative dictionary of mythological symbolism in Indo-European languages. The image of the world and the worlds of images]. Moskva: Gumanitarnyi izdatelskiy tsentr VLADOS. 416 s. [in Russian].
3. Savchenko L.V. (2013) Fenomen etnokodiv dukhovnoi kultury u frazeolohii ukrainskoi movy: etymolohichnyi ta etnolinhvistychnyi aspekty [The phenomenon of ethnocodes of spiritual culture in the phraseology of the Ukrainian language: etymological and ethnolinguistic aspects]. Simferopol: Tavriyskiy natsionalnyi universytet imeni V.I. Vernadskoho. 599 s. [in Ukrainian].
4. Slavyanskije drevnosti (2012). Etnolingvisticheskiy slovar [Slavic antiquities. Ethnolinguistic dictionary] (ed. N.I. Tolstoy). Moskva: Mezhdunarodnyie otnosheniya. T. 5. 729 s. [in Russian].
5. Frazer Dzh.Dzh. (1998) Zolotaya vetv: Issledovanie magii i religii [The Golden Bough: A Study in Magic and Religion]. Moskva: Izd-vo Ast. 784 s. [in Russian].
6. Ladan T. (2006) Etymologicon. Tumač raznovrsnih pojmova. [Etymologicon]. Zagreb: Masmedia. 943 s. [in Croatian].

SOURCES

1. Slovník ukrajskoi movy v 11 t. [The dictionary of the Ukrainian language in 11 t.]. Kyiv: Naukova dumka, 1971. T. 2. 550 s. [in Ukrainian].
2. Vynnyk V.O. (ed.) (2003) Slovník frazeolohizmiv ukrajskoi movy [The dictionary of idioms of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka. 1097 s. [in Ukrainian].
3. Frazeolohichni slovník ukrajskoi movy (ed. L. Palamarchuk) u 2 t. (1993) [The phraseological dictionary of the Ukrainian language in 2 t.]. Kyiv: Naukova dumka. 982 s. [in Ukrainian].
4. Fink-Arsovski Ž. (2006) Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema [Croatian – Slavic dictionary of comparative idioms]. Zagreb: Knjigra. 439 s. [in Croatian].
5. Menac A., Fink-Arsovski Ž., Venturin R. (2014) Hrvatski frazeološki rječnik [Croatian phraseological dictionary]. Zagreb: Naklada Ljevak. 800 s. [in Croatian].
6. Matešić J. (1982) Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika [The phraseological dictionary of the Croatian or Serbian language]. Zagreb: Školska knjiga. 808 s. [in Croatian].

IDIOMS WITH THE COMPONENT-SOMATISM HEAD («GLAVA» / «ГОЛОВА»)
TO DESCRIBE THOUGHT PROCESSES IN CROATIAN AND UKRAINIAN LANGUAGES

Abstract. Great interest in somatic phraseology (idioms that include the name of a body part in their compositions) in the Slavic linguistic studies is not accidental: the frequency of phraseological units including somatisms as their components in many languages indicates the conceptual importance of the somatic vocabulary in the conceptual and semantic section of language, and therefore, the study of its metaphorical potential, which is reflected in the composition of figurative expressions, allows us to supplement and clarify the elements of meanings within specific languages.

The aim of this article is to determine the semantic features of idioms which include the somatism *head* (“glava” / “голова”) as a component, denoting mental processes in the Croatian and Ukrainian languages, on the basis of a comparative analysis of the relevant corpus of idioms in these two languages. The idioms were selected from lexicographical sources of the Croatian and Ukrainian languages. Several groups can be identified among the idioms analysed with respect to the characteristics of the mental process or human intellectual abilities they express, such as ‘to think’, ‘to understand’, ‘to forget’, ‘to be smart’. The semantics and metaphorical sense embedded in idioms of both languages demonstrate general idea about head as a container of human intellectual abilities, as well as reveal some ancient archetypal ideas.

The group of idioms selected for analysis is quite numerous in both Croatian and Ukrainian. This is a proof of the importance given to mental processes in the naive worldview, which is reflected in a wide range of verbal comprehension. The vast majority of the analysed units are identical or similar, proving the similarity of worldview models in key concepts, but at the same time, they demonstrate national-specific differences in worldview, which may manifest in the semantic content of the idioms at the level of individual semes, which can be determined by a detailed comparison of the units of the two languages.

Keywords: phraseological unit, head, thought, Croatian language, Ukrainian language.

© Дуганджич А., Петровська Л., 2020 р.

Ана Дуганджич – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови і літератури Філософського факультету Загребського університету, Загреб, Хорватія; <https://orcid.org/0000-0002-7838-7394>

Ana Dugandzhych – PhD, senior lector of the Department of Ukrainian Language and Literature, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb, Zagreb, Croatia; <https://orcid.org/0000-0002-7838-7394>

Леся Петровська – кандидат філологічних наук, асистент кафедри слов'янської філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна; <https://orcid.org/0000-0001-8575-5573>

Lesia Petrovska – PhD, Assistant Professor of the Department of Slavic Studies, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0001-8575-5573>